

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

КРАЄЗНАВСТВО

**Методичні вказівки
до практичних занять та самостійної роботи
(для студентів 2 курсу денної форми навчання
напряму підготовки 6.170202 «Охорона праці»,
3 курсу денної форми навчання напряму підготовки
6.050702 «Електромеханіка»)**

ХАРКІВ – ХНУМГ – 2013

КРАЄЗНАВСТВО: Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи (для студентів 2 курсу денної форми навчання напрямку підготовки 6.170202 «Охорона праці», 3 курсу денної форми навчання напрямку підготовки 6.050702 «Електромеханіка») / Харк. нац. ун-т. міськ. госп-ва; уклад.: Л. М. Жванко, М. В. Яцюк. – Х.: ХНУМГ, 2013. – 35 с.

Укладачі: д. і. н., доц. Л. М. Жванко, к. і. н., доц. М. В. Яцюк

Рецензент: д. і. н., доц. О. Л. Рябченко

*Рекомендовано кафедрою історії і культурології ХНУМГ,
протокол № 6 від 2 березня 2013 р.*

...Слобожанщина дала багато щирих культурних робітників у всіх галузях життя, як то Каразін, дякуючи котрому виник в Харкові університет, письменників-Артемівського-Гулака, Квітку-Основ'яненка, Щоголева, Олександрова, Олеся, Алчевську, громадських діячів – Гордієнка, Погорілка, вчених – Матушинського, Дм.Міллера, художників-майстрів – Васильківського, Репина і др.

Микола Федорович Сумцов.

ВСТУП

Згідно з програмою Міністерства освіти і науки України з підготовки кваліфікованих фахівців у всіх галузях народного господарства у вищих навчальних закладах є обов'язковими для вивчення предмети гуманітарного циклу. Одним з таких є, безумовно, краєзнавство – важлива дисципліна, яка ввібрала в себе історію, культуру, духовність нашого краю, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері духовної та матеріальної культури. Саме воно є тим своєрідним містком, який зв'язує покоління минулі з поколіннями сучасними і прийдешніми.

Останнім часом спостерігається активізація краєзнавчої роботи – з'явилися видання з різних проблем регіонального краєзнавства, посилено увагу до цих проблем з боку музеїв, окремих дослідників, академічних інститутів, проведено кілька загальноукраїнських та регіональних конференцій з історичного краєзнавства.

Саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері духовної та матеріальної культури. Воно, безумовно, тим своєрідним містком, який зв'язує покоління минулі з поколіннями сучасними та прийдешніми.

У минулому Слобожанщини багато героїчного і багато трагічного, але поза всяким сумнівом – Слобожанщина є частиною єдиного українського контексту, її витворили українські переселенці, принісши на Дике Поле українське слово, українську пісню, українську ікону і, нарешті, – український дух!

Завдання курсу «*Краєзнавство*» – виховання національно свідомого студентства, яке не мислить стереотипами, поважає свою Батьківщину, бачить Україну європейською державою, а в майбутньому зможе стати потужним фундаментом української нації і забезпечити поступ України до європейської спільноти.

Головною метою вивчення курсу «Краєзнавства» є формування у студентів системи знань історії Слобожанщини і міста Харкова з давніх часів до сьогодення, етнографічних студій та літературного процесу, витворів мистецтва та освітніх процесів; виховання молодого покоління на засадах патріотизму, шанобливого ставлення до свого минулого, утвердження національних пріоритетів.

Форми роботи з курсу «Краєзнавство»:

Аудиторна (відповідно до принципів Болонського процесу складає 40 % вивчення дисципліни)

- ▣ лекційні заняття;
- ▣ практичні заняття

Самостійна (відповідно до принципів Болонського процесу складає 60 % вивчення дисципліни).

- ▣ виконання завдань по підготовці до практичних занять,
- ▣ виконання індивідуальних завдань;
- ▣ написання та захист рефератів,
- ▣ участь у студентських наукових конференціях,
- ▣ написання конкурсних робіт,
- ▣ відвідання експозицій Харківських музеїв,
- ▣ екскурсії по визначних місцях Слобожанщини.

Лекційний курс, забезпечений мультимедійним комплексом, покликаний допомогти студентам опанувати головні питання й проблеми тем, полегшити й поглибити їх вивчення за науковою літературою. Лекції мають пізнавальний, цілісний характер і сприяють розвитку історичного мислення у студентів. Застосування мультимедійних матеріалів додають курсу наочності та зацікавленості у студентської аудиторії.

Практичні заняття є формою контролю за самостійною роботою студентів. Водночас вони дають змогу розкрити індивідуальність особистості через підготовку доповідей, розгорнутих бесід, дискусій, круглих столів, рецензування та обговорення рефератів, колоквиумів. Такі активні форми навчання допомагають студенту поглибити й творчо осмислити одержані знання.

Самостійна робота в бібліотеках, Internet дає можливість знайомства з монографіями, документами, альтернативними точками зору різних авторів на конкретні проблеми. Крім того, вона виховує у студентів самодисципліну, почуття відповідальності, вміння орієнтуватися в розмаїтті думок і підходів, творчо осмислювати одержані знання.

При вивченні курсу «Краєзнавство» у студентів формується система відповідних знань і навичок:

Отже, студент повинен **знати**:

- ▣ основні поняття, терміни, хронологію подій, періодизацію, концептуальні проблеми історії, здобутки та втрати культури й освіти Слобожанщини;
- ▣ видатних діячів та їх внесок у розвиток краю.

вміти:

- визначати місце і роль Слобожанщини в історичному розвитку України;
- долати стереотипи історичного мислення щодо минулого Слобожанщини;
- працювати з історичними джерелами;
- виступати на наукових студентських зібраннях та аргументувати свою думку,
- застосовувати набуті знання у спілкуванні, дискусіях, обговоренні питань сучасності.

Таким чином, виходячи з потреби подолання переважно інформаційного типу викладання гуманітарних курсів, кафедра історії і культурології ХНУМГ прагне до максимального широкого використання методів і засобів організації навчального процесу, що забезпечують ефективне керування пізнавальною діяльністю студентів, формування у них високої культури і професіоналізму.

Тематика курсу «КРАЄЗНАВСТВО»

Змістові модулі (ЗМ)

1.1 Історичне краєзнавство

1. Краєзнавство в системі гуманітарних наук.
2. Витоки історії краю.
3. Заселення і розвиток Слобожанщини у другій половині XVII - XVIII століттях.
4. Заснування міста Харкова.

1.2 Духовні та етнографічні виміри краю

1. Етнографічне краєзнавство.
2. Літературне краєзнавство.
3. Мистецтво краю.
4. Розвиток освіти на Харківщині.

Тема 1. Краєзнавство в системі гуманітарних наук

1. Мета, предмет, завдання та напрямки краєзнавства.
2. Становлення краєзнавства як науки.
3. Доля краєзнавства та краєзнавців у ХХ ст. Видатні вчені-краєзнавці.

Завдання до заняття

 Питання 2 виконати у вигляді таблиці «Становлення вітчизняного краєзнавства у ХІХ ст.».

№ п/п	Дата заснування	Місце заснування	Назва організації	Діячі	Напрямки роботи
-------	-----------------	------------------	-------------------	-------	-----------------

Зробити висновки.

 Підготувати повідомлення про репресованих краєзнавців Харківщини.

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

Необхідно тут і далі підготувати усні повідомлення для виступу.

1. Краєзнавство України: теоретичні засади.
2. Діяльність харківських краєзнавців у ХІХ ст.
3. Діяльність Українського комітету краєзнавців (1925 – поч. 30-х років).
4. Степан Рудницький – батько української географії. Харківський період життя (1926-1933 рр.).
5. Видатні вчені - краєзнавці.

Питання для самоконтролю

1. Визначте предмет дослідження курсу «Краєзнавство».
2. Проаналізуйте напрямки краєзнавчих досліджень.
3. Коли відбувається становлення краєзнавства як науки?
4. Коли і якою метою було засновано Товариство Нестора Літописця?
5. Чому у 30-ті рр. ХХ ст. краєзнавчий рух зазнав переслідувань, а краєзнавці – репресій?
6. Яку роль відіграє історичне краєзнавство?
7. Яка краєзнавча спілка діяла у Харкові у ХІХ ст., визначте напрямки її діяльності.

Рекомендована література до теми 1

- ❖ Верменич Я. Теоретико- методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. - К., 2003.

- ❖ Дем'янчук Г.С. Українське краєзнавство: сторінки історії. - К., 2006.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Історія міст і сіл України. Харківська область. - К., 1967.
- ❖ Краєзнавство. - Науково-популярний журнал. - К., 1995.
- ❖ Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки).- К., 1991.
- ❖ Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні (історіографічний аспект). //Історіографічні дослідження в Україні.-К., 2004.- Вип. 14.- С.249 – 272.
- ❖ Тронько П.Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). - К., 2001.

Тема 2. Витоки історії краю

1. Характеристика археологічних культур на території Харківщини:
 - 1.1. Ареал розселення та доба існування;
 - 1.2. Головні заняття та особливості побуту.
2. Скіфо-сарматський період на території Харківщини:
 - 2.1. Скіфські стоянки (VI-III ст. до н.е.).
 - 2.2. Доба сарматів (II ст. до н.е. - IV ст. н.е.).
3. Харківщина у часи раннього середньовіччя:
 - 3.1. Харківщина у складі Хозарського каганату (VIII-X ст.).
 - 3.2. Перші слов'яни на території Харківщини – Сіверська земля.
4. Стародавнє місто Донець: історія і сучасний стан городища.

Завдання до заняття

- ▣ Питання 1 виконати у вигляді таблиці «**Археологічні культури краю**».

№ п/п	Назва культури	Дата існування	Ареал поширення	Головні заняття	Особливості розвитку
-------	----------------	----------------	-----------------	-----------------	----------------------

- ▣ До питання 3 скласти схему «Взаємозв'язки слобожан у часи середньовіччя зі своїми сусідами». Зробити висновки.
- ▣ До питання 4 підібрати матеріали періодичних видань, де висвітлюються проблеми сучасного стану Донецького городища. Зробити висновки.

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Первісна історія Харківщини за матеріалами археологічних розкопок.
2. Торгові зв'язки предків слобожан за матеріалами нумізматики.

3. Салтівська археологічна культура.
4. Боротьба населення сходу Київської Русі з монголо-татарами.

Самостійна позанавчальна робота

Відвідання Харківського історичного музею, експозиція «На перехресті століть». Написання звіту.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «археологічна культура».
2. Які риси включає в собі поняття «первісність».
3. Характеристика археологічних культур епохи бронзи.
4. Життя кочових народів на території сучасної Харківщини.
5. З якими подіями пов'язано входження території сучасної Харківщини до складу Київської Русі.
6. Дослідники давньої Слобожанщини – Б. А. Шрамко.

Рекомендована література до теми 2

- ❖ Археология Украины. Харьковская область. - К., 1974.
- ❖ Білоусько О. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. - К., 2002.
- ❖ Бунятян К. П. На світанку історії. – К., 1998.
- ❖ Васіна З. Літопис українського одягу: У 2 т. – К., 2005.
- ❖ Древности римского времени на Слобожанщине. - Х., 2006.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Зайцев Б. П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю (Харківщинознавство): Частина 1. - Х., 2000.
- ❖ Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. – Х., 1962.

Тема 3. Заселення і розвиток Слобожанщини (XIII - кінець XVIII ст.)

1. Монголо-татарська навала. Дике поле.
2. Початки заселення Харківщини: причини, етапи, особливості.
3. Адміністративно-територіальний устрій та соціально-економічний розвиток Харківщини у другій половині XVII – кінці XVIII ст.:
 - 3.1. Адміністративно-територіальні утворення на території Харківщини – воєводство, намісництво, губернія.
 - 3.2. Соціальні стани на території Слобожанщини.

Завдання до заняття

- До питання 1 скласти схему «Дике Поле. Татарські шляхи».
- До питання 3 підготувати дискусію (робота у творчих групах) за темою «Ліквідація російським царизмом автономного устрою Слобожанщини у XVIII ст.».

Самостійна позанавчальна робота

Відвідання Харківського історичного музею. Написання звіту.

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Наслідки монголо-татарської навали на територію сучасної Слобожанщини.
2. Участь монастирів у заселенні Слобожанщини.
3. Татарські напади на Слобожанщину у 80–90 роках XVII ст.
4. Доля жінки-слобожанки у XVII-XVIII ст.

Питання для самоконтролю

1. Визначте причини заселення Дикого Поля.
2. Чому саме українці були першими переселенцями на Дике Поле?
3. Які особливості устрою слобідських полків можна виділити?
4. Чому козаки були головним станом на Слобожанщині?
5. Порівняйте суспільні стани Слобожанщини і Гетьманщини.
6. Причини ліквідації слобідських козацьких полків.

Рекомендована література до теми 3

- ❖ Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII в. I-я книга I-го тома. - Х., 2005.
- ❖ Антонов А. Л., Маслийчук В. Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917. - Х., 2004.
- ❖ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Х., 1993.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Зайцев Б. П., Скирда В. В. та ін. Історія рідного краю. У 2 частинах. – Х., 2001.
- ❖ Історія українського козацтва. - Т.1.- К., 2006.
- ❖ Маслийчук В. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України 17 – 19 ст. – Х., 2007.
- ❖ Потрашков С. В. Харьковские полки: Три века истории. – Х., 1998.

Тема 4. Заснування міста Харкова

1. Теорії про походження міста Харкова та його назви.
2. Харківська фортеця:
 - 2.1. Перші споруди міста;
 - 2.2. Перші вулиці і майдани міста.
3. Еволюція герба міста Харкова та міст Харківського намісництва.

Завдання до заняття

- До 2 питань скласти схему «Харківська фортеця».
- До 3 питань скласти мультимедійну презентацію (робота у групах по 2 студенти).

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Легенди про виникнення міста Харкова.
2. Розбудова Харківської фортеці у XVIII ст.
3. Міське самоврядування Харкова у XVIII ст.
4. Історія міста Харкова у XIX ст.

Питання для самоконтролю

1. З чим пов'язане походження назв перших вулиць Харкова?
2. Назвіть перші споруди Харківської фортеці.
3. Що означають символи на гербах Харкова XVIII ст.?
4. Проаналізуйте еволюцію герба міста Харкова у XIX ст.
5. Чому дворянство Харкова протестувало проти нової символіки герба міста зразка 1878 р.?

Рекомендована література до теми 4

- ❖ Альбовский Е. Харьковские казаки. Вторая половина XVII в. I-я книга I-го тома. - Х., 2005.
- ❖ Антонов А. Л., Маслийчук В. Л. История Харьковского городского самоуправления. 1654 – 1917. - Х., 2004.
- ❖ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. - Х., 1993.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Зайцев Б. П., Скирда В. В. та ін. Історія рідного краю: У 2 част. – Х., 2001.
- ❖ Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы: заметки о старом городе. - Х., 1998.

- ❖ Маслійчук В.Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України. - Х., 2007.
- ❖ Саратов І.Ю. Історія Харківських гербів. – Х., 2000.
- ❖ Саратов І.Ю. Харкове, звідки ім'я твоє? – Х., 2005.
- ❖ Харкову 350. Історія.Сучасність.Стратегія розвитку. –Х., 2004.

Тема 5. Етнографічне краєзнавство

1. Риси характеру слобожан.
2. Календарне коло народних свят та обрядів.
3. Традиційний одяг слобожан.
4. Народні страви та напої.
5. Інтер'єр традиційного житла слобожан.

Завдання до заняття

❑ До питання 2 підготувати характеристику народних родинних обрядів слобожан (робота у групах).

❑ До питання 3 підібрати ілюстрації народного одягу різних історико-етнографічних земель України.

Скласти ілюстровану таблицю «Жіночий і чоловічий одяг слобожан».

	Жіночий одяг	Чоловічий одяг
Крій		
Матеріал		
Оздоблення		
Особливості вишивки		

Зробити висновок

❑ До питання 4-5 підготувати мультимедійну презентацію (робота у групах).

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Образ хати у народній творчості слобожан.
2. Особливості крою жіночого народного вбрання слобожанок.
3. Народна слобожанська садиба.

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні риси характеру слобожан.
2. Які позитивні й негативні фактори вплинули на формування світогляду слобожан?
3. Колорит слобожанського весілля.

4. Що вплинуло на формування слобожанського народного одягу?
5. Визначить різницю в одязі різних суспільних груп слобожан XVII – XVIII ст.
6. Якими були традиційні слобожанські страви?

Рекомендована література до теми 5

- ❖ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. - Х., 1993.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. - К., 1992.
- ❖ Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. - Х., 2008.
- ❖ Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. – Х., 2002.
- ❖ Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. (Пособие по родиноведению). Репринт. изд. – Х., 2007.

Тема 6. Літературне краєзнавство.

1. Розвиток літератури на Харківщині (XVIII-XIX ст.):
2. Літературний процес на Харківщині у 20-ті рр. XX ст.
3. «Розстріляне відродження» Харківського краю.
4. Сучасна література Харківщини.

Завдання до заняття

- ▣ До питання 1 скласти карту (робота у групах по 2 студенти) «Літературна Харківщина».
- ▣ До питання 4 скласти таблицю «Сучасні література Харківщини».

Прізвище та ім'я літератора	Жанр літератури	Основні твори	Головні ідеї творів

Самостійна позанавчальна робота

Відвідання Харківського літературного музею. Написання звіту.

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Особливості розвитку літератури у добу українізації.
2. Причини репресій українських літераторів у 30-ті рр. XX ст.

Питання для самоконтролю

1. Визначте особливості становлення літератури на Слобожанщині.
2. Який вплив на розвиток літератури мало відкриття Харківського університету?
3. Якими були основні теми поетичних творів XIX ст.?
4. Чому вірші харківських поетів ставали народними піснями?
5. Визначити причини репресій літературних діячів у 30-ті рр. XX ст.?
6. Дати визначення «Розстріляне відродження».

Рекомендована література до теми 6

- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ З порога смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991.
- ❖ Лавріненко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. - К., 2001.
- ❖ Література рідного краю. – Х., 1998.
- ❖ Літературна Харківщина. Довідник. -Х., 1995.
- ❖ Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Есеїка. Портрети. Рецензії. - Х., 2007.
- ❖ Попович Мирослав. Нариси історії української культури. - К., 2001.
- ❖ Розстріляне відродження. – К., 2001.
- ❖ Слобожанська яса. Антологія громадянської лірики кінця ХІІ – початку ХХІ століть. – Х., 2006. - 960 с.

Тема 7. Мистецтво краю

1. Розвиток живопису:
 - 1.1. народне малярство;
 - 1.2. видатні художники Харківщини.
2. Розвиток театрального мистецтва.
3. Музичне та кіномистецтво:
 - 3.1. бандуристи та кобзарі;
 - 3.2. творчість видатних співаків та композиторів;
4. Архітектурні стилі краю.

Завдання до заняття

- До питання 3 скласти мультимедійну презентацію (робота у групах) «Музичне та кіномистецтво».

- До питання 4 скласти мультимедійну презентацію (робота у групах) «Архітектурні стилі краю».

Самостійна позанавчальна робота

Відвідання Харківського художнього музею. Написання звіту.

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Портрети слобожанських полковників кінця XVII ст.
2. З'їзд бандуристів 1932 р. і його наслідки для українського мистецтва.
3. Доля театру «Березіль» і його керівника Леся Курбаса.

Питання для самоконтролю

1. Перелічіть будівлі, архітектором яких був О. М. Бекетов.
2. Генріх Семирадський і Слобожанщина.
3. Напрямки образотворчого мистецтва у 20 –х рр. XX ст.
4. Музичне мистецтво у XIX ст.

Рекомендована література до теми 7

- ❖ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Х., 1993.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Зайцев Б.П., Скирда В.В. та ін. Історія рідного краю: У 2 част. – Х., 2001.
- ❖ Миклашевський Й.М. Музична й театральна культура Харкова кінця XVIII – першої половини XIX ст. - К., 1967.
- ❖ Попович М. Нарис історії української культури. – К., 2001.
- ❖ Рідний край. – Х., 1999.
- ❖ Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико – етнографічна розвідка. – Х., 2002.
- ❖ Титар О., Титар В. Мистецтво Слобожанщини.//Харьковский исторический альманах. - Харьков,2002.
- ❖ Харкову 350. Історія. Сучасність. Стратегія розвитку.- Харків, 2004.

Тема 8. Розвиток освіти на Харківщині

1. Освітній рівень слобожан у XVIII ст.
2. Навчальні заклади краю у XIX ст.:
 - 2.1. заклади початкової освіти;
 - 2.2. стан середньої освіти;
 - 2.3. вищі навчальні заклади.
3. Освітні процеси на Слобожанщині у роки Української революції.

Завдання до заняття

- До питання 2.1-2.2. скласти таблицю «Навчальні заклади краю у XIX ст.».

Тип навчального закладу	Хто навчався	Зміст навчання	Головні проблеми навчального процесу
-------------------------	--------------	----------------	--------------------------------------

Зробити висновок

- До питання 2.3. підготувати повідомлення про вищий навчальний заклад Харкова.

Самостійна індивідуальна робота (за вибором студентів)

1. Життєвий шлях В. Н. Каразіна.
2. Розвиток освіти радянської доби.
3. Сучасний розвиток освіти на Харківщині.

Питання для самоконтролю

1. Діти яких суспільних станів могли навчатися у Харківському колегіумі?
2. Система жіночої освіти на Харківщині у XIX ст.
3. Хто виступив засновником навчальних закладів у повітах Харківської губернії у XIX ст.?
4. Якою була діяльність просвіт Харківщини у роки Української революції 1917 – 1920 рр.
5. Трансформації в системі вищої школи у 20 – 30 рр. XX ст.

Рекомендована література до теми 8

- ❖ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. - Х., 1993.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х., 2011.
- ❖ Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х., 2012.
- ❖ Зайцев Б. П., Скирда В. В. та ін. Історія рідного краю. Ч 2. – Х., 2001.
- ❖ Посохова Л. Ю. Харківський колегіум (XVIII – початку XIX ст.). - Х., 1999.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ З КУРСУ «КРАЄЗНАВСТВО»

1. Становлення краєзнавства як науки.
2. Напрямки краєзнавствчихдосліджень.
3. Становлення краєзнавства як науки.
4. Доля краєзнавства та краєзнавців у XX ст.
5. Характеристика археологічних культур на території Харківщини.
6. Скіфо-сарматський період на території Харківщини.
7. Перші слов'яни на території Харківщини - Сіверська земля.
8. Харківщина у складі Хозарського каганату (VIII-X ст.)
9. Салтівська археологічна культура.
10. Монголо-татарська навала. Дике поле.
11. Початок заселення Харківщини.
12. Хвилі освоєння Слобідської України у XVII ст.
13. Адміністративно-територіальний устрій та соціально-економічний розвиток Харківщини у другій пол. XVII-кінці XVIII ст.
14. Історія Харківських полків.
15. Процес ліквідації автономії Слобідської України, її причини й наслідки.
16. Найвизначніші козацькі роди Харкова (XVII-XVIII ст.).
17. Теорії про дату заснування міста Харкова
18. Теорії про походження назви міста Харкова
19. Харківська фортеця.
20. Еволюція герба міста Харкова та міст Харківського намісництва.
21. Етнографічне краєзнавство Харківщини.
22. Звичай та обряди жителів Харківщини.
23. Д. І. Багалій про світогляд слобожан.
24. Народний одяг та побут.
25. Розвиток літератури на Харківщині (XVIII - XX ст.).
26. Літературний процес на Харківщині у 20-ті роки XX ст.
27. «Розстріляне відродження» Харківського краю.
28. Сучасна література Харківщини.
29. Мистецтво Слобожанщини у XVIII - XIX ст.
30. Театр «Березіль» Леся Курбаса.
31. Іконопис Слобожанщини.
32. Розвиток театрального мистецтва.
33. Музичне та кіно мистецтво.
34. Освітній рівень слобожан у XVIII ст.
35. Харківський колегіум - центр освіти Слобідської України.
36. Харківський університет – перший вищий навчальний заклад України.
37. Навчальні заклади краю у XIX ст.

МЕТОДИКА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ВИВЧЕННЯ КУРСУ «КРАЄЗНАВСТВО»

Особливості самостійної підготовки до практичних занять

Участь у *практичних заняттях* має бути спрямована не просто на набуття певної суми знань, а головним чином на вироблення умінь і навичок за допомогою отриманих знань самостійно розбиратися в складних процесах суспільного розвитку. Одним з ефективних засобів активізації студентів на семінарських заняттях є проблемне навчання, що сприяє розвитку творчої думки і процесу пізнання.

Семінар («семінар» латинською мовою означає «розсадник», а в буквальному розумінні – поширення знань шляхом усних виступів і обговорень), на першому курсі найбільш поширена форма – розгорнута бесіда, яка вимагає знання фактичного матеріалу, умінь аргументовано викласти свої знання в усній формі. При підготовці до практичного заняття необхідно керуватися такими рекомендаціями:

- ▣ Докладно ознайомтеся з темою і планом семінарського заняття, кожним із винесених на розгляд питань.
- ▣ Замовте у бібліотеці відповідні рекомендовані джерела та літературу, насамперед обов'язкову.
- ▣ Прочитайте документальні джерела й основну літературу до кожного з питань семінару, намагаючись осмислити прочитане.
- ▣ Законспекуйте необхідний матеріал, випишіть цитати.
- ▣ Складіть план і текст свого виступу на семінарському занятті з кожного питання.

Рекомендації при роботі з текстом

- ▣ Не переписуйте цілі речення чи абзаци; краще виписуйте ключові, думки, ідеї.
- ▣ Затримуйте увагу на наступному реченні кожного абзацу, особливо, коли це великі абзаци.
- ▣ Звертайте обов'язково увагу на так звані слова-сигнали – «отже», «таким чином» та ін., які вживаються з метою акцентувати увагу на чомусь важливому.
- ▣ Уважно ознайомтеся з висновками автора.
- ▣ Відразу після прочитаного перевірте, що ви запам'ятали, і відобразіть ключові думки, факти, власні оцінки у вигляді послідовної схеми.

Одним із шляхів запам'ятовування та засвоєння матеріалу є ведення записів прочитаного. Основні форми записів – план, виписки, тези, анотація, резюме та конспект. Конспектувати необхідно цілеспрямовано, заздалегідь уявляючи, які аспекти, положення роботи мають найбільш важливе значення. Дуже важливо робити лаконічні записи, виділяючи і записуючи тільки найсуттєвіше, опускаючи другорядні аргументи, деталі. Дуже роздутий конспект дає мало користі.

Важливе значення має продумане оформлення конспектів, їх акуратне ведення. Записи доцільно вести в загальному зошиті чорнилами, сторінки нумерувати, для того, щоб швидко знайти потрібний матеріал.

Конспект не повинен бути суцільним текстом. Необхідно поділити конспект відповідно до логічного плану книги, її структури. Досягається розчленування шляхом використання запису відступами, коли одне положення відокремлюється від іншого: використовувати абзаци, спеціальне маркування. Оформлення конспекту має бути чітким, наочним, забезпечувати зручність у користуванні ним.

За характером оформлення конспекти поділяються на три види: **текстуальний, вільний, змішаний**. Під час конспектування джерел з навчальною метою краще користуватися вільним або змішаним конспектом. У вільному конспекті викладання твору ведеться своїми словами, але не виключається використання і авторських фраз, висловів, текстуальних записів. Складаючи вільний конспект, не бажано відступати від авторського плану книги або статті. Помилки припускають ті студенти, які складають конспект відповідно до плану семінару, відступаючи від логічної структури джерела. Вільний конспект надає змогу краще усвідомлювати і закріплювати в пам'яті прослухане, прочитане. Змішаний конспект поєднує позитивну якість не тільки вільного конспекту, але й інших видів запису. У змішаному конспекті допускаються записи і у вигляді плану, цитат, виписок та схем, складених на авторському матеріалі.

Таким чином, запис прочитаного, в якій би формі він не проводився - результат великої самостійної творчої праці з вивчення та засвоєння джерела, важливий етап самостійної роботи.

Отже правильна підготовка організації самостійної роботи є важливим чинником підвищення ефективності і якості набуття теоретичних знань.

Одне з найскладніших завдань, яке має виконати студент – **підготовка доповіді**. Доповідь (повідомлення), яку планується виголосити на семінарі, має відповідати таким вимогам:

- ▣ Методологічно правильно і повно розкрити зміст вибраного питання ;
- ▣ Показати самостійну роботу над джерелами та літературою;

- ▣ Продемонструвати вміння планувати чітко все те, що вивчається та зрозуміло формулювати головні питання виступу.

Для студента-доповідача особливого значення набувають три фактори: володіння матеріалом; володіння собою; володіння аудиторією.

Рекомендації до створення презентації

- ▣ Презентацію потрібно виконувати після того, коли розроблена її загальна структура, зібраний ілюстративний матеріал.
- ▣ Ілюстрації потрібно подавали лише ті, які відповідають тематиці, мають високу якість.
- ▣ У першому слайді необхідно внести заголовок, автора, мету роботи.
- ▣ Спочатку доцільно ввести на слайді текст презентації, а потім додати до неї ілюстрації.
- ▣ До тексту презентацію доцільно додати таблиці, діаграми, схеми.
- ▣ При виконанні презентації необхідно частіше натискати на кнопку «Зберегти».

Оформлення презентації

- ▣ **Естетичний аспект.** При розробці презентації необхідно дотримуватися певної логічної схеми викладу. Оформлення узгоджується зі змістом і акцентує увагу на важливих моментах теми.
- ▣ **Діаграми та рисунки.** Зображення виконані на високому рівні, вдало розташовані, стосуються теми і допомагають розкрити його зміст.
- ▣ **Текст, кольорове оформлення, фон.** Текст легко читається. Фон неясний і добре пасує до кольору тексту і графіки.
- ▣ **Списки і таблиці.** Списки і таблиці правильно розроблені і вдало розташовані.

Критерії оцінювання презентації у форматі Microsoft PowerPoint	
1.	Чіткість, лаконічність, доступність мультимедійної інформації, яка розкриває тему.
2.	Грамотність оформлення слайдів: у роботі немає орфографічних і граматичних помилок.
3.	Інформативність ілюстративного матеріалу та доцільність співвідношення «текст – рисунок».

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ З КУРСУ «КРАЄЗНАВСТВО»

- **Авангардизм** — умовна назва кількох антиреалістичних течій у мистецтві ХХ ст. Прагнення докорінного оновлення мистецтва, розриву з існуючими традиціями.
- **Автономія** (грецькою «сам» і «закон») – самоврядування певної частини держави (населення), що здійснюється в межах, передбачених загальнодержавними законами.
- **Автохтони** – споконвічні, корінні мешканці даної місцевості чи держави.
- **Археологічна культура** – група споріднених пам'яток (поселення, поховання, оборонні споруди та ін.), які належать до однієї історичної епохи, займають певну територію, характеризують життя окремого етносу або етнічної спільності людей.
- **Білгородська захисна лінія** – оборонна лінія для захисту південних кордонів Російської держави від кримських і ногайських татар наприкінці XVI-XVII ст. Будувалася протягом 1635-1658 рр. Проходила по території сучасних Сумської, Білгородської, Воронізької, Липецької і Тамбовської областей. Починалася в Охтирці, йшла в напрямі Білгорода (звідси й назва) — Тамбова, перетинаючи Муравський шлях та Ізюмський шлях. Загальна довжина смуги укріплень 798 км зі сходу на захід. Було побудовано понад 20 міст-фортець: Усмань, Коротояк, Острогозьк, Новий Оскіл, Короча, Хотимзьк, Олешня та і ін. Деякі з них зберегли свій статус, але більшість після заселення Слобідської України поступово перетворилися на селища.
- **«Березіль»** – український театр. Заснований Л.Курбасом у 1922 р. як мистецьке об'єднання «Березіль» навколо групи акторів колишнього «Молодого театру» (створений у 1918 р.). Назва походить від першого місяця весни. Працював у 1922-1926 рр. у Києві, 1926-1933 рр. - у Харкові. Завдання театру «формувати життєві принципи людей у суспільстві». Творчий процес перебував під впливом експресіонізму й конструктивізму. Ставилися п'єси світових і українських драматургів. Особливим успіхом користувалася п'єса М. Куліша «Народний Малахій, «Мина Мазайло». У театрі працювали А. Бучма, Л. Сердюк, Н. Ужвій. «Березіль» з його національною позицією зазнавав утисків. У 1933 р. Л.Курбаса арештовано, а театр переформовано й перейменовано у Харківський державний драматичний театр ім. Т. Шевченка.
- **ВАПЛІТЕ** – «Вільна академія пролетарської літератури». Архітектурна організація діяла в 1925-1928 рр. Стояла на засадах творення нової української літератури шляхом засвоєння найкращих здобутків західноєвропейської культури. Фактичний лідер - М. Хвильовий, який висунув лозунг: «Геть від Москви!» Члени ВАПЛІТЕ: М. Яловий, М. Йогансен, М. Бажан, А. Любченко, Ю. Яновський, Ю. Смолич, П. Тичина. Організація видавала часопис «ВАПЛІТЕ». Погляди М. Хвильового зумовили критику ВАПЛІТЕ з боку партійних і державних діячів

УСРР. Внаслідок постійних нападів та переслідувань ВАПЛІТЕ була змушена «саморозпуститися».

- **Воєвода** – представник царського уряду на місцях. У Слобідській Україні воєводи як правителі міста існували з початку заселення краю і впродовж XVIII ст. Офіційно головним обов'язком воєвод була військова оборона від нападів татар, догляд за фортецею і нагляд за російськими служилими людьми. Фактично, влада воєвод була значно ширшою: вони були представниками царизму в Україні і втручалися в політичне та адміністративне життя, що нерідко призводило до суперечок з козацькими полковниками. Найстаршими були білгородські воєводи: від них залежали й слобідські полковники, вони стверджували полковничі вибори у Слобожанщині, пропонували своїх кандидатів.
- **ГАРТ** – «Спілка пролетарських письменників України». Заснована в 1923 р. з центром у Харкові і філіями в Києві, Одесі та ін. містах. Очолював В. Блакитний. Членами об'єднання були О. Довженко, В. Сосюра, П. Тичина, М. Йогансен, В. Поліщук та ін. Метою заснування було об'єднання українських пролетарських письменників та забезпечення активної виховної ролі української літератури в суспільстві. В 1925 р. центральна спілка у Харкові розпалася, на основі однодумців М. Хвильового було утворено ВАПЛІТЕ.
- **Городища** – укріплені поселення по берегах річок, часто при впадінні однієї в іншу, обнесені земляними валами і обкопані ровами.
- **Дике Поле** – територія між Доном, верхньою Окою і лівими притоками Десни й Дніпра. Найчастіше під цією назвою розуміли незаселену територію частини Лівобережної, Слобідської та Південної України, яку в різні часи спустошували кочові племена. Донецьке городище - місто Донець - форпост південно-східних окраїн Київської Русі. Згадується в Іпатіївському літописі під 1185 р. у зв'язку із повідомленням про втечу новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича з половецького полону.
- **Дукач (личман)** – прикраса у вигляді великої медалеподібної монети з металевим бантом, прикрашеним камінцями. Займав центральне композиційне місце у всьому комплексі нагрудних прикрас. Дукачі у XIX - на початку XX ст. називали дуже різні за матеріальною та художньою цінністю жіночі прикраси – від грубого, але старанно виготовленого ювелірного виробу до фабричної штампованої бляшки.
- **Жупан** – давній тип слов'янського верхнього одягу. У XVII-XVIII ст. був частиною святкового чоловічого або жіночого костюма заможної козацької старшини, шляхти та міщан, а пізніше набув поширення у селянському побуті. Наявність жупана була ознакою заможності. Шили його з дорогих тканин – штофу, парчі або з тонкого фабричного сукна, частіше синього або зеленого кольору. Жупан був досить довгий, приталений, із призбираною спинкою і

полами, що ледве сходилися, з відкладним або стоячим коміром, манжетами і кишенями, на полотняній підкладці. Поли, відлоги, манжети та кишені обшивалися кольоровою тканиною, прикрашалися тасьмою, шнурами, гарусом; уздовж пілок у два ряди і на кишенях пришивалися гудзики.

✚ **Екстрат про Слобідські полки** («Экстрат о Слободских полках») – складений 1734 р. на вимогу Державного кабінету і Сенату Російської імперії на підставі матеріалів Розрядного архіву. Це збірка перших документальних відомостей про заселення Слобожанщини.

✚ **Етногенез** – сукупність історичних, соціально-культурних явищ, і процесів, які спричинили виникнення етносу.

✚ **Етнографія** – (від гр.*етнос* – народ і *графо* - пишу) – це наука, яка вивчає (описує) етногенез, культуру і побут народів сіту, їх національний характер, розселення та культурно-побутові взаємозв'язки.

✚ **Етнологія** – (від *етнос* – народ, *логос* – наука, вчення) теоретична наука, яка вирішує загальні суспільно-філософські народознавчі проблеми. Дослівно – «наука про народ».

✚ **Етнос** – стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження. Характеризується єдиною мовою, культурою, побутом, психікою та свідомістю. Вживається у значенні «народ».

✚ **Етнографічне районування** – це поділ території на локальні культурно-побутові групи населення, які мають спільні риси мовного, звичаєвого, господарського характеру, зумовлені природним середовищем та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками з сусідніми народами.

✚ **Етнографічне розташування** – це умовний поділ території на локальні культурно - побутові групи, населення яких має спільні риси мовного, звичайного, господарського характеру, зумовлені природним середовищем та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками із сусідніми народами. Сьогодні прийнято виділяти в Україні 6 історико-етнографічних земель – Полісся, Карпати, Поділля, Середня Наддніпрянщина, Південь та Слобожанщина

✚ **Ізюмський шлях** – одне з розгалужень Муравського шляху. Починався у верхів'ях річці Орелі, перетинав Ізюмський брід (звідси назва) на Сіверському Дінці, далі йшов уздовж правого берега Осколу і в межиріччі верхів'їв Псла, Ворскли, Сіверського Дінця й Осколу знову виходив на Муравський шлях.

✚ **Історико-етнографічний регіон** – етнотериторіальне утворення в рамках всього етносу, який за своєю історичною долею та етнічним обличчям його населення є самобутнім, що зафіксовано в історичних документах і відтворено в крайовій символіці та людській пам'яті. Територія, що вирізняється комплексом

етнокультурних прикмет (народна архітектура, одяг, господарство), й сформувалася внаслідок ландшафтно-кліматичних та історичних особливостей.

- **Іменний список мешканців м. Харкова (1655 р.)** – перелік прізвищ населення чоловічої статі Харківської фортеці (всього 587 чол.). Документ зберігається в Центральному державному архіві древніх актів у Москві.
- **Кальміуський шлях (Кальміуська сакма)** – одне з розгалужень Муравського шляху, яким користувалися кримські й ногайські татари для розбійних нападів на Слобідську Україну та Російську державу в XVI - на початку XVIII ст.
- **Керея (сіряк, затула, кобеняк, бурка, свита з кобеняком)** – плащоподібний одяг однотипного крою, що побутував на всій території України у XIX ст. Шився з одного або двох перегнутих на плечах полотнищ саморобного сукна гіршого гатунку (рядовини) чорного або сірого кольору. По боках вставлялися великі клини, до невеликого коміра пришивався прикрашений вишивкою капюшон. Застібок керея не мала, а підперезувалася поясом. Носили її поверх усіх видів верхнього одягу в негоду.
- **Керсетка** – безрукавка з фабричної тканини, яка мала багато місцевих варіантів довжини, пропорцій, декорування. Побутувала здебільшого на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Слобожанщині частково на Півдні України.
- **Класицизм** (латин, *classicus* – «взірцевий») – один з основних напрямків у європейській літературі й мистецтві XVII-XVIII ст., зразком для якого було класичне (давньогрецьке й давньоримське) мистецтво.
- **Кожух** – зимовий одяг з овечих шкір хутром усередину. В різних місцевостях України мав особливості крою, пропорцій, кольору, оздоблення. Колір кожуха переважно білий, рідше червоний з відтінками або чорний. Вичинка білої овчини була складнішою, і виробництво кожухів із неї занепало раніше, проте вироби з червоних дублених шкір і досьогодні користуються попитом. Кожухи прикрашали вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих плетених шнурів, китичками з різнокольорових вовняних ниток та ін.
- **Крайки (оправки, попружки)** – досить вузькі пояси, за допомогою яких утримувався стегновий незшитий, а пізніше зшитий одяг. Ширина їх дорівнювала 3-15 см, довжина - до 3 м.
- **Кургани** – досить звичні для дописемної історії пам'ятки, місця поховання досить високі могильні насипи, як називали їх українці «могили». Розташовані вони як окремо так і групами, іноді – навіть по кілька десятків.
- **Мандрівні дяки** – вихованці різних шкіл у Слобідській Україні XVII-XVIII ст., які під час канікул розходились по містах і селах у пошуках джерел існування. Вони навчали грамоті, співали духовні й світські пісні, складали вірші. В останній

чверті XVIII ст. у зв'язку із посиленням кріпацтва мандрування дяків було заборонено.

- **Ментальність** – це національний тип світовідчуття, який ґрунтується а етнічних образах та символах, що зумовлюють стереотипи поведінки, оцінку певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності. Іншими словами ментальність – це «дух народу», його критерій, що різнить з інших народів землі.
- **Модернізм** – загальна назва напрямів і течій у літературі та мистецтві XX ст., які заперечували реалістичні традиції, цінності старих епох.
- **Монументальне дерев'яне будівництво Слобожанщини** – найбільш поширена форма будівництва у XVII-XVIII ст. Характеризується багатством типів споруд, великою різноманітністю форм і високим рівнем техніки будування. Виділяють кілька слобожанських архітектурних шкіл з окресленою територією розповсюдження та улюбленими формами. Прізвища майстрів, як правило, невідомі. Крім широкої різноманітності конструктивних особливостей майстри володіли ілюзійно-живописними методами архітектурного стилю, широко використовуючи при цьому властивості освітлення.
- **Монументальний живопис Слобожанщини XVII-XVIII ст.** – характеризується високо розвинутим декораційним чуттям, є спроби введення мотивів побуту (здебільшого одягу) в ікону, тобто «націоналізація» живопису. У XVIII ст. він поступово відходить від монументально-статичних, декоративно-площинних форм, натомість з'являються певний рух, вибагливість компоновки.
- **Муравський шлях** – один з головних шляхів XVI-XVII ст., яким кримські й ногайські татари користувалися для нападів на Лівобережну і Слобідську Україну та Росію. Починався з Перекопу, в напрямі на північ перетинав південноукраїнські степи, територію Харківського полку, потім з'єднувався з Ізюмським шляхом, Кальміуським шляхом і йшов до Тули.
- **Намисто** – найпоширеніша складова жіночих нагрудних прикрас на всій території України. Було різним як за матеріалом, кольором, формою, так і за способами носіння. Найбільше цінилося з дорогих природних матеріалів – коралів, бурштину, перлів, гранатів, скла, смальти
- **Недільні школи** – безплатні загальноосвітні або професійно-технічні школи в Україні у 50-х роках XIX – на початку XX ст. для дітей та дорослих, які з різних причин не могли відвідувати загальні школи. Перша навчальна школа була відкрита в Києві 11 жовтня 1859 р. Навчання велося українською мовою. Викладали в них представники української інтелігенції, студенти, вчителі: В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський та ін.
- **Обряд** – узвичаєне, обов'язкове символічне дійство, приурочене до відзначення найбільш важливих подій у життя людського колективу, родини чи навіть окремої особи.

- ✚ **Очіпок (очепок, чепець, чіпець, каптур, капор, чепак, керпа)** – обов'язковий головний убір заміжніх жінок.
- ✚ **Очкур** – вузький шкіряний або з рослинних волокон пояс, який втягувався в обшивку (очкурню) широких штанів. Побутовував на Подніпров'ї.
- ✚ **Плахта** – частково зшитий розпашний святковий одяг, невід'ємна частина центральноукраїнського жіночого національного костюма. Плахта виконувалася із двох полотнищ (гривок) барвистої клітчастої вовняної саморобної тканини. Ці полотнища зшивали приблизно наполовину або на дві третини. Зшита частина охоплювала фігуру ззаду, а незшиті крила (криси) вільно звисали по боках. Іноді передні кінці плахти підтикали під пояс. Заможні жінки надягали дорогі нарядні плахти, а спереду пов'язували візерунчасту вовняну або парчову запаску.
- ✚ **Плем'я** – сукупність певної кількості родів, пов'язаних між собою спільним походженням та віруваннями, однаковими звичаями та обрядами.
- ✚ **Постоли (моршні, ходаки)** – взуття, що зберігалось на Україні до початку ХХ ст. Це дуже давній тип шкіряного стягнутого взуття. Робили постоли з одного шматка товстої, але по можливості м'якої коров'ячої або свинячої сиром'ятної шкіри.
- ✚ **Реалізм** – одна з основних властивостей мистецтва й літератури, яка полягає в прагненні правдивого об'єктивного відображення й відтворення дійсності у формах, що їй відповідають. У вужчому розумінні – течія в мистецтві, що протистояла модернізму та авангардизму.
- ✚ **«Розстріляне відродження»** – поняття, яким позначається знищення провідних діячів української культури 1920-1930-х рр. Загалом було знищено близько 500 діячів.
- ✚ **Русифікація** – насильницьке запровадження російської мови, культури тощо.
- ✚ **Сап'янці (чорнобривці)** – святкові жіночі чоботи з особливої шкіри – сап'яну (червоного, зеленого, жовтого кольорів), із трохи задертими носами, невисокими халявками і вищими, ніж у чоловічих чоботях, підборами, які були виразно оформлені орнаментом, тому їх носили головним чином дуже заможні жінки. У бідноти ж коли й були які чоботи, часто одна пара на всю родину, яку вдягали найчастіше тільки на свята.
- ✚ **Свита** – приталений верхній одяг із домотканого сукна, різновиди якого набули значного розвитку в центральних районах України у ХІХ ст.
- ✚ **Сіверяни** – носії роменської археологічної культури. Проживали в басейні річок Десна, Псел, Сула, Ворскла, Сіверський Донець, якому за свідченнями іноземних джерел ХVІ ст. і дали назву. Сіверяни склали великий і могутній племінний союз, один з 12 слов'янських племінних союзів, які і створили Київську Русь, були серед

семи союзників - поляни, древляни, дуліби, уличі, білі хорвати, сіверяни, що склали основу української народності.

- **Сірко Іван Дмитрович (орієнт. 1605-1680)** – видатний політичний діяч і козацький полководець. Брав участь у визвольній війні українського народу в середині XVII ст. Вісім разів (з 1663 р.) обирався кошовим отаманом Запорозької Січі. Здійснив не менш як 100 походів проти Туреччини й Кримського ханства. 1668 р., коли був полковником у Змієві, очолив повстання проти Москви на захист козацьких прав. Після нетривалих воєнних дій на Слобожанщині рушив на з'єднання з П.Дорошенком. Після цього повернувся на Січ. У 1672 року був засланий до Сибіру. 1673 р. знову повернувся на Січ. Похований поблизу с. Капулівка Дніпропетровської області на так званій Сторожовій Могилі. Образ кошового І. Сірка став центральним у картині І. Ю. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові».
- **Слобода** – походить від слова «свобода» чи «слобода». Місце поселення вільних переселенців, які воювали і залюднювали територію Дикого поля.
- **Слобідська Україна** – історико-географічна область північно-східної частини України. Займала територію Харківської, Сумської, північ Донецької і Луганської областей, а також південно-східної частини Воронізької, півдня Курської та більшість Білгородської областей Російської Федерації.
- **Слобідські козаки** – козацьке населення Слобідської України. Одні з перших козацьких слобід були засновані в 1638 р. козаками - учасниками повстання під керівництвом Я. Остріяниці. Особливо посилювався потік переселенців з України в другій половині XVII ст. Вони відіграли значну роль у боротьбі проти турецько-татарської агресії (середина XVII-середина XVIII ст.), шведських загарбників (1708-1709). Козаки неодноразово повставали проти соціального й національного гноблення. Внаслідок розвитку землеробства, скотарства, ремесла, торгівлі засновані в XVII ст. військові опорні пункти перетворилися у XVIII ст. на торгово-ремісничі центри. Після реформи Є. О. Щербиніна козаків і підпомічників було позбавлено козацьких привілеїв і перетворено на військових обивателів, а козацьку старшину зрівняно з російським дворянством.
- **Слобідські козацькі полки** – військові й адміністративні одиниці в Слобідській Україні: Ізюмський, Острогозький, Охтирський. Сумський, Харківський. До XVIII ст. вони були підпорядковані спочатку Розрядному, а з 1688 р. - Посольському приказам, а також певною мірою підлягали воєводам, що знаходилися в слобідських полкових містах. З 1708 р. підпорядковувалися азовському генерал-губернатору, з 1718 р. - київському і воронізькому, з 1726р. - Військовій колегії. У 1765 р. були реорганізовані в регулярні - гусарський та уланський полки.
- **Сотник** – особа, яка очолювала адміністративно-територіальну та військову одиницю - сотню, а іноді невеликий загін з 2-3 сотень. З XVIII ст. Сотника

здебільшого призначала місцева царська адміністрація. Поступово ця посада, як і полковника, перетворилася на довічний і навіть спадковий привілей. Як символ своєї влади сотник після призначення на посаду отримував сотенне знамено – хоругву, яка зберігалася в церкві, а під час походу перевозилася з сотнею. Після ліквідації автономного устрою в Слобідській Україні цю посаду було ліквідовано.

- **Слобідсько-Українська губернія** – адміністративна одиниця, утворена згідно з маніфестом Катерини II від 28 липня 1765 р. на території ліквідованих п'яти Слобідських полків із центром в м. Харкові. Поділялася на провінції з центрами в Охтирці, Ізюмі, Острозьку Сумах. Існувала до 29 вересня 1780 р.
- **Суцільна колективізація** – політика насильницького перетворення сільського господарства наприкінці 1920-1930-х рр. на основі «розкуркулювання» й суцільного насадження колективних форм господарства (колгосп) з усуспільненням значної частини селянської власності.
- **Покровський собор у Харкові** – найдавніша кам'яна споруда міста, зведена невідомим архітектором 1689 р. До 1726 р. була приходською церквою Харківської фортеці, до 1799 р. – колегіумським храмом, з 1799 р. – кафедральним собором. Це видатна пам'ятка архітектури XVII ст., в якій втілені художні ідеали українського народу і традиційні форми народної культової архітектури. Верхній холодний храм три банної споруди обведений галереєю і об'єднується «гульбищем» з шатровою дзвіницею. У цьому ансамблі все спрямоване догори: і гранчасті об'єми, які виростають один з одного, і вузькі вікна. Більш суворі форми дзвіниці собору асоціюються з фортечною вежею.
- **Полк** – військова адміністративно-територіальна одиниця. До Слобідського козацького війська входило 5 полків. Чисельний склад кожного з них мінявся так само, як і кількість сотень у полках.
- **Описи топографічні Харківського намісництва кінця XVIII ст.** – оригінальні рукописні й друковані пам'ятки, в яких подано характеристику території Слобідської України, її адміністративно-політичного устрою, наведено кількісний склад і соціально-етнічна структура населення, описані його побут і культура наприкінці XVIII ст.
- **Українізація (складова коренізації)** – політика більшовицького керівництва в 1920-х рр., спрямована на збільшення представництва українців в органах влади, культури, освіти, державних установ; розширення сфери застосування української мови в суспільстві; пробудження інтересу до національної української культури. Основна мета українізації – утвердження радянської влади в Україні, створення для неї національного підґрунтя.
- **Українська захисна лінія** – система укріплень, збудованих у 1731-1733 рр. в Україні для оборони південних кордонів Російської держави від турецько-татарської агресії. Починалася від Дніпра і проходила по річках Орелі й

Берестовій, далі йшла по р. Бересі до її впадіння у р. Сіверський Донець. Довжина лінії становила понад 285 км. Через кожні 15-25 км було споруджено земляні фортеці. Більша частина укріплень (12 з 16) була розташована на території нинішньої Харківщини. Їх залишки зараз є пам'ятками історії зразками фортифікаційних споруд XVIII ст. (наприклад Тамбовська фортеця): фрагменти валу можна побачити на території міста Первомайського.

✚ **«Топографическое описание Харьковского наместничества»** – один з описів намісництв, які були складені у зв'язку із запровадженням в Російській імперії губернської реформи 1775 р. для вивчення господарських і фінансових ресурсів країни. Один з варіантів опису Харківського намісництва був складений директором Харківського училища І. А. Переверзевим, виданий 1788 р. в Москві й перевиданий Д. І. Багалієм у 1888 р. Докладно змальовує географічне положення намісництва, дає характеристику землеробства, ремесла, торгівлі, відомості про культуру і побут народу, характеристику повітових міст і сіл.

✚ **Фортеці Української лінії** – склали українську захисну лінію, яка починалася фортецею на Сіверському Дінці при гирлі річки Сухої Берічки і називалася спочатку Донецькою (згодом, у 1738 р., фортеці лінії набули нових назв і Донецька почала називатися фортецею св. Петра). За нею йшли такі фортеці (первісні назви подаються в дужках): Тамбовська (Бузова) при Бузовому плесі; Св. Михаїла (Кисіль) при р. Кисіль; Слобідська (Лузова) при р. Лузовій; Св. Олексія (Берецька) у верхів'ї р. Береки; Єфремовська (Троїцька) при трійчастих байраках; Св. Парасковії; Орловська Щев'ята); Св. Іоанна; Белевська (Десята); Св. Федора (Крутяцька) на р. Орелі; Козловська; Василівська (Рясківська); Василівська (Маячківська); Лівенська; Борисоглібська, яка розміщувалися одна від одної на відстані 20-30 верст. Більшість з них складалася з бастіонних чотирикутників, які поза лінією були обнесені палісадом, що пролягав по рову. Фортечні слободи обводилися невеликим земляним валом або надовбами. Редути поза лінією також обносили палісадом. Всередині кожної фортеці містилися казарми, пороховий льох, продуктовий магазин, цейхгауз і криниця. Українська лінія мала на озброєнні 180 гармат, 30 мортир і гаубиць.

✚ **Харківське історико-філологічне товариство** – наукове товариство при університеті. Займалося дослідженням питань історії, археології та етнографії Слобідської та Лівобережної України, українською філологією, охороною пам'яток культури, вело науково-просвітницьку роботу. Видавало «Сборник» (т. 1-21; 1886-1914), «Труди» (т. 1-7; 1893-1902) та «Вестник» (т. 1-5:1911-14), у ньому працювали Д. І. Багалій, М. С. Дринов, М. Ф. Сумцов, О. О. Потебня та ін.

✚ **Харківське воєводство** – орган державного управління Російської імперії на Харківщині. Створене за наказом царя Олексія Михайловича 1656 року. Першим харківським воєводою став Воїнь Селіфонтов. Головним обов'язком воєвод було ведення військових справ (оборона від татар, догляд за фортецею та служилими

людьми), але їх влада виходила далеко за межі цих функцій. Воно існувало до початку XVIII ст.

- **Харківське генерал-губернаторство** – адміністративно-територіальна одиниця, створена 1775 р. і об'єднувала Слобідсько-Українську та Воронізьку губернії, губернатори яких були підпорядковані харківському генерал-губернатору.
- **Хозарський каганат** – держава, що виникла в середині VII ст. у степах між Каспійським і Азовським морями, внаслідок розпаду Західно-Тюрського каганату. Північні кордони її доходили до верхів'я Сіверського Дінця і Псла. Основним заняттям хозар було кочове скотарство. Із VIII ст. у залежність від хозарського каганату потрапили деякі слов'янські племена, серед них і сіверяни. У 964 - 965 рр. був розгромлений у результаті походу князя Святослава Ігоровича на Волгу. Перестав існувати з кін. X ст.
- **Черевики** – жіночі шкіряні туфлі на невисокому підборі. Могли бути відкритими або з халявкою, що мала шнуровку чи гудзики. Прикрашалися багатим орнаментом, виконаним різноманітною технікою.
- **Чоботи** – зшиті шкіряне взуття, яке було відоме на території України ще за давньокіївської доби. Проте у селянський побут вони ввійшли набагато пізніше – лише наприкінці XVIII ст., та й то здебільшого серед заможного населення.
- **Шаровари** – термін перського походження. Старовинні широкі шаровари складали обов'язкову частину одягу запорізького козацтва. Широкий крій штанів у Східній та Центральній Україні зберігся до кінця XIX ст., поки на зміну їм не прийшли брюки міського крою.
- **Шушун (шушпан, халат, бурнус)** — старовинний верхній одяг з покупних тканин, розширений донизу, вільного халатоподібного крою. Наприкінці XIX ст. молоді та похилого віку заміжні селянки центральних областей України одягали його на свята, до церкви, використовувався він і як обрядовий. Шили шушун. із вибіркового або однотонного ситцю, тонкої вовняної чи шовкової тканини. Об'ємності йому надавала велика кількість дрібних складок по спинці або вздовж талії. Звичайно він мав великий призбираний виложистий комір і манжети.
- **Юпка (куртка, кохта)** – нагрудний одяг з рукавами, відомий у різних регіонах України. Найчастіше виконувався з фабричних тканин і повторював форму та крій місцевих безрукавок. Цю ж назву мав і різновид верхнього одягу.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Альбовский Е. А. Харьковски козаки. – Х.: ХЧМГУ, 2005. – 240 с. **У¹**
2. Археологія України: Курс лекцій. – К.: Либідь, 2005. – 503 с. **У**
3. Астахова О. В., Крупа Т. М., Сушко В. А. Свята та побут Слобожанщини. – Х.: Колорит, 2008. – 143 с.
4. Багалеї Д., Миллер Д. История города Харькова за 250 лет существования (с 1655 года). – Репринт. изд. – Х.: Б. в., 2004. – Т. I. – 586 с. **У**
5. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Х.: Дельта, 1993. – 265 с. **У**
6. Беліков Ю.А. Стан та склад харківського купецтва (60-ті роки XIX ст. – 1917 р.) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – № 526: Історія. – Вип. 33. – С. 156–165.
7. Беліков Ю.А. Торгівля харківського купецтва (60-ті роки XIX ст. – 1917 р.) // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – К.-Донецьк, 2001. – Вип. 19. – С. 37-45.
8. Білоусько О. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. – К.: Генеза, 2002. – 272 с. **У**
9. Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка. – К.: Либідь, 2006. – 322 с. **У**
10. Бунятян К. П. На світанку історії: Навч. посібн. – К.: Либідь, 1998. – 228 с.
11. Даниленко В. М. Освіта України в роки національно-демократичної революції: хроніка подій (1917 - 1920). - К.-Под-й: Б.в., 2005.
12. Дем'янчук Г. С. Українське краєзнавство: сторінки історії. – К.: Просвіта 2006. – 293 с.
13. Древности римского времени на Слобожанщине: Сб. статей. – Х.: Курсор, 2006. – 196 с. **У**
14. З порога смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій. – К.: Рад. письменник, 1991. – 494 с.
15. Жванко Л. М. Краєзнавство Слобожанщини: навч. посібн. – Х.: А. П. Віровець, 2011. – 364 с. **У**
16. Жванко Л. М. Краєзнавство: конспект лекцій. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 163 с. **У**
17. Зайцев Б. П., Скирда В. В. та ін. Історія рідного краю. Ч. 1. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2001. – 87 с. **У**
18. Зайцев Б. П., Скирда В. В. та ін. Історія рідного краю. Ч. 2. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2002. – 179 с. **У**
19. Історія міст і сіл України. Харківська область. – К.: УРЕ, 1967. – 876 с. **У**
20. Історія українського козацтва. – Т. 1. – К. Києво-Могилянська академія, 2006. – 799 с. **У**

¹ Літерою «У» позначено наявну в бібліотеці ХНУМГ літературу.

21. Кононова О. В. Музична культура Харкова кінця XVIII початку XX ст. – Х.: Основа, 2004. – 175 с.
22. Косміна О. Ю. Традиційне вбрання українців. Т. 1: Лісостеп. Степ. – К.: Балтія Друк, 2008. – 159 с.
23. Лавріненко Юрій. Розстріляне відродження. Антологія 1917 – 1933. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2001. – 794 с. **У**
24. Маслійчук В. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII-XIX ст. – Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – 400 с. **У**
25. Медвідь Л. А. Історія національної педагогічної думки в Україні. – К.: Знання, 2003. – 335 с.
26. Мистецька скарбниця Харкова. – Х.: «Астрон+», 2004. – 255 с.
27. Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Есеїка. Портрети. Рецензії. – Х.: «Майдан», 2007. – 243 с.
28. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1991. – 220 с. **У**
29. Парамонов А. Ф., Титарь В. П. Материалы к истории Харьковского театра. – Х.: ХЧМГУ, Райдер, 2007. – 280 с.
30. Петранівський В. Л. Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 246 с.
31. Попович М. Нариси історії української культури. – К.: «АртЕк», 2001. – 728 с. **А**
32. Посохова Л. Ю. Харківський колегіум (XVIII – перша половина XIX ст.). – Х.: Бізнес-інформ, 1999. – 161 с.
33. Потрашков С. В. Харьковские полки: Три века истории. – Х.: Око, 1998. – 150 с.
34. Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния. (Пособие по родоноведению). Репринт. изд. – Х.: Сага, 2007. – 346 с. **У**
35. Рассоха И. Н. Украинская прародина индоевропейцев. – Х.: ХНАМГ, 2007. – 391 с. **У**
36. Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К.: Рідний край, 1991. – 478 с. **А**
37. Рідний край: Навчальний посібник з народознавства / За заг. ред. І. Ф. Прокопенка. – Х.: ХДПУ, 1999. – 526 с. **У**
38. Саратов І. Ю. Історія Харківських гербів. – Х.: ХДАМГ, 2000. – 277 с. **У**
39. Саратов І. Ю. Харківський полковник Іван Дмитрович Сірко. – Х.: Майдан, 2008. – 97 с. **У**
40. Саратов І. Ю. Харкове, звідки ім'я твоє? – Х.: ХНАМГ, 2005. – 246 с. **У**
41. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 911 с.

42. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – Прага, 1942. – К.: Довіра, 1992. – 246 с.
43. Слобожанська яса. Антологія громадянської лірики кінця XII – початку XXI століть. – Х.: «Майдан», 2006. – 960 с.
44. Слюсарский А. Г. Социально-экономическое положение Слобожанщины в 17 – 18 в. – Х.: Кн. Изд-во, 1963. – 457 с.
45. Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. – Х.: Атос, 2008. – 588 с.
46. Сумцов М. Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. – Х.: Акта, 2002. – 229 с. У
47. Титар О. В. Культура Слобожанщини: проблеми національно-культурної ідентичності. – Х.: Райдер, 2006. – 240 с.
48. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). К.: Інститут історії України, 2001. – 271 с.
49. Україна: етнокультурна мозаїка. – К.: Либідь, 2006. – 328 с. У
50. Українська етнологія: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2007. – 400 с.
51. Харків – 350. Історія, сучасність, стратегія розвитку: Історико-економічний огляд / В. Н. Майорченко, В. М. Бабаєв, Л. М. Шутенко та ін. – Х.: Золоті сторінки, 2004. – 320 с. А
52. Харківський художній музей. 200 років колекції/ Авт.-упоряд.: В. Мизгина, Т. Прокатова та ін. – Х.: Фоліо, 2005. – 167 с.
53. Хрестоматія з літератури рідного краю. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2001. – 416 с. У
54. Художники Харкова. Довідник / Ред. кол.: М. М. Безхутрий, В. В. Сизиков та ін. – Х.: Прапор, 1967. – 176 с.
55. Шрамко Б. А. Древности Северского Донца. – Х.: Харьк. гос. ун-т, 1962. – 404 с.
56. Шрамко Б. А., Михеев В. К. и др. Справочник по археологии Украины. Харьковская область. – К.: Наукова думка, 1974. – 374 с.
57. Шрамко Б. А., Скирда В. В. Рождение Харькова. – Х.: Вост.-регион. центр гуманитар.-образоват. инициатив, 2004. – 117 с. У

Навчальне видання

КРАЄЗНАВСТВО

Методичні вказівки
до практичних занять та самостійної роботи
(для студентів 2 курсу денної форми навчання
напряму підготовки 6.170202 «Охорона праці»,
3 курсу денної форми навчання напряму підготовки
6.050702 «Електромеханіка»)

Укладачі: **ЖВАНКО** Любов Миколаївна
ЯЦЮК Микола Володимирович

Відповідальний за випуск: **О. Л. Рябченко**

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання та макет **Л. М. Жванко**

План 2013, поз. 183 М

Підп. до друку 12. 02. 2013 р.
Друк на ризографі.
Зам. №

Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 2,1
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач:
Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002
Електронна адреса: rectorat@ksame.kharkov.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4064 від 12. 05. 2011